

ВИЗАНТИЈСКО-СЛОВЕНСКА ЧТЕНИЈА I

Зборник са научног скупа одржаног
25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу

Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу
Међународни центар за православне студије, Ниш
Центар за црквене студије, Ниш

2018.

Јована Бојовић

Институт за српски језик САНУ, Београд

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: jovanab89@yahoo.com

СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТИ ТОПОНИМА У КЊИЖЕВНОМ ТЕКСТУ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА*

Апстракт: У овом раду бавили смо се анализом топонима ексцерпираних из књижевног текста Григорија Божовића, али само оних чију је семантичку прозирност покушао да објасни и дочара сам писац преносећи нам сазнања до којих је дошао, као и сведочанства која данас представљају својеврсно дијалекатско благо. Како су путописи документарни облици, они представљају значајан извор историјских, етнографских и других података, док је сакупљена грађа за потребе овог рада евидентан показатељ топономастичког значаја у расветљавању историјског развоја многих сегмената језика. Наш фокус био је усмерен, пре свега, на топонимију и микротопонимију словенског порекла, односно на пословењене облике имена насељених места, али и на велики број топонима турског порекла на које смо наишли у прикупљању грађе за ово истраживање. Захваљујући његовим путописно-репортерским записима, ми смо у стању да на одређени начин реконструишемо многе језичке сегменте и дођемо до скривених слојева која ова лексика садржи.

Кључне речи: топоними, микротопоними, семантичка вредност, Григорије Божовић, путописи

Добро је познато да су истраживања књижевног текста Григорија Божовића, његових путописа и приповедака, углавном базирана на науци о књижевности, док је мање проучавања која су везана за језик. Та језичка истраживања односе се на синтаксо-стилистичку анализу његове реченице, морфолошке карактеристике лингвистичког израза и на анализу одређених ономастичких података.¹ Наш предмет анализе је такође ономастички и односи се на топонимску грађу.

У оквиру овог рада бавићемо се анализом топонима ексцерпираних из књижевног дела Григорија Божовића, али само оних чију је семантичку прозирност покушао да објасни и дочара сам писац преносећи нам сазнања до којих је дошао, као и сведочанства која данас представљају својеврсно дијалекатско благо. Углавном је у својим путописима пружао запажања о самом постанку, етимологији одређених имена места које је посећивао и описивао, док је мањи број оних топонима из Божовићевог

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (ев. бр. 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Видети: Јована Бојовић Манић, Снежана Бојовић, *Библиографија радова о Григорију Божовићу*, Институт за српску културу Приштина, Лепосавић, 2016.

приповедног опуса. Као национални радник који је „радио на терену“ и као неко ко је увек био у непосредном контакту са својим „информаторима“, његов књижевни опус, поред књижевно-теоријских и лингвистичких као примарних истраживања, пружа нам разноврстан садржај који је значајан и за многа историјска, социолошка, културолошка истраживања. Поред дескрипције крајева које обилази, за Божовића као путописца карактеристично је да указује и на говоре тих крајева.² Како је путопис документарни књижевни облик, он представља значајан извор историјских, етнографских и других података, док је сакупљена грађа за потребе овог рада евидентан показатељ топономастичког значаја у расветљавању историјског развоја многих сегмената језика. „Обрада топономастичке грађе, дакле, пружа посредна сведочанства о најстаријим слојевима антропоније. Поред тога, топонимија доприноси и бољем познавању апелативне лексике, али и историјске фонетике, морфологије и др.“³

Лингвистички погледи Григорија Божовића, који су битни за наш рад, односе се на именословне структуре означавања просторног окружења, на њихову семантичку, али и деривациону анализу. У науци су већ обрађивани топоними прикупљени из Божовићевих приповедака, али у питању су топоними искључиво турског порекла.⁴ Наш фокус биће усмерен, пре свега, на топонимију и микротопонимију словенског порекла, односно на пословене облике имена насељених места. У фази прикупљања грађе за потребе овог рада, пронађен је и велики број топонима турског порекла, што нимало не изненађује, и управо ће, због саме бројности и објашњења која су врло вредна и значајна, а до којих је дошао сам писац, и они бити предмет анализе.

Ексерпирана топономастичка грађа обухвата следећа имена – Бабуш, Бинач, Бијело Поље/Акова, Вруток, Даљан, Дебар, Демир Хисар, Кичево, Карадак/Црна Гора, Колашин, Малешево, Маријово, Ругово.⁵ У наставку рада представимо наведене топониме како су представљени у самом извору, као и семантичке спецификације које се на њих односе у одредницама релевантних речника. Потврде за ове лексеме тражене су у *Речнику САНУ*, Скоковом *Етимологијском речнику* и *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Глише Елезовића. Скоро сви прикупљени топоними су једночлани и углавном потичу са простора данашње Македоније, Црне Горе, Косова и Метохије. Први део рада односи се на топониме словенског порекла, док су у другом делу рада издвојени топоними турског порекла.

У путописима из Старе Србије (*Бабушје* и *Бабуши*) Г. Божовић, као неко ко потиче из тих крајева, у улози информатора даје објашњење шта сама реч означава у његовом крају, Ибарском Колашину, и даје претпоставку да облици *Бабуш* и *Бабљак* (топоним другог села), поред исте основе, имају и слично значење.

Бабуш⁶ – *Налази се данас на једној оцедној узвишици село Бабуш, које ми брђани зовемо Бабушјем, а његове становнике Бабушима, док их Косовци зову Бабушанима, а село Бабуш. Ово невелико село, збијено и данас, са летим кућама, већ са првим утиском уверава да је необично, из приче, некако изузетно и да је у њему један род, и то врло стари, онај који даје типично висока и*

2 Јовић 1992, 9–22; Бојовић Манић 2016, 41–47.

3 Лома 2013, 12.

4 Микетић 2016, 21–39.

5 Приликом ексерпирања грађе за потребе овог рада, наишли смо на занимљива тумачења и следећих топонима Гуруниште, Коцацки, Крајиште, Пирлитор, Пореч и Рожаје, која могу бити предмет анализе неког другог научног истраживања.

6 Бабушје и Бабуши, 771.

краката Косовца. Сама реч „Бабуш” код нас у крају означава старину, старо порекло, потомка који је некад имао гласитога „баба” и од кога му је остало велико наследство и у части и у имовини. Слично значење би требало да има и друго име „Бабљак”, село које је основао чувени праотац и својима оставио у наслеђе, са тврдом потврдом и ујемченошћу.

У поменутих речницима не проналазимо одредницу која би могла потврдити семантичку вредност лексеме, али сам Г. Божовић у путопису *Бабушије и Бабуши* врло подробно објашњава да сама реч *бабуш* „означава старину, старо порекло, потомка који је некад имао гласитога „баба” и од кога му је остало велико наследство и у части и у имовини“.

Такође, Атанасије Урошевић (1938) у свом раду „*Издајство*“ *косовских Бабушана*⁷ указује на интересантно предање које датира из времена Косовског боја или пак из времена продирања Аустријанаца на Косово у 17. веку. Који год период био у питању, као чињенице које потврђују да се ради о српском ареалу, па самим тим и о словенском имену и роду, наводе се многи етнолошки извори из којих сазнајемо да род тог села носи презиме Новаковић. Нушић и Влаховић су чак забележили њихову тврдњу да су они пореклом досељеници управо из Ибарског Колашина. Поред ових тврдњи, у РСАНУ као презиме проналазимо облик *Бабушан* (Косово, Цвиј. 5, 1214).

У путопису *На врук* Божовић објашњава како је село *Вруток*, поред Гостивара, добило име по извору реке, односно врук. Номинатив ове лексеме гласио би *врук*, што није облик подударан топониму о ком говоримо, али очигледно је да представља њену варијанту.

Вруток⁸ – *На пет километара од града јужно је чаробно село Вруток, које је то име добило по извору велике реке, врук, кључу који даје ту реку. Према томе књижевни би било Врук, али у сваком случају не треба поправљати некадање крститеље који су овако срећно могли да нађу ово име и да нам га оставе у заветштање.*

Божовић и на путовањима по Македонији није занемаривао значај језика и говора, те се и у овим путописима јављају његова интересовања за сазнањима која би данашњим проучаваоцима друштвено-историјских, социо-лингвистичких и других прилика могла бити од велике користи. Одредница у РСАНУ *врук*, -тка м заиста указује да је једно од значења 1. извор, врело (понекад у дем. значењу).

Дебарске урвине пружају детаљну анализу топонима са македонског ареала. Она нам указује на онај слој апелативне лексике – помало заборављене и архаичне. Писац је на овом свом путовању покушао да проникне у значење речи *дебре/дебри*, напомињући да облик именице није чуо у једнини, осим као топоним *Дебар*.

Дебар⁹ – *Осим тога, ја сам у Дебру само на пролазу и на одмору. Дошао сам ради његове околине, ради неколико његових жупа на Дриму, које сад стварно треба да обиђем. Јер раније нисам могао, иако сам толико пута пројездио уз ову реку. Дошао сам да и за себе откријем шта су то управо дебре или правилније дебри. И да видим је ли ова реч жива и шта она значи. И чуо сам је.*

7 Урошевић 1980, 55–61.

8 На Врук, 170.

9 Дебарске урвине, 1403.

Једном свега, додуше. Изговорио је сељак. Кад сам се нео на масци уз једну страховиту врлет, уз једно огољено било иза којег су с обе стране били вртоглави понори и дубодолине, излокане бујицама на невероватан начин. Дебар је са околином један од најбрдовитијих крајева наше земље. Његове су високе планине Кораб, Бистра и Стогови. Стравично је брдовит као и горњи део Санџака, онај око Пљеваља и Лима, који се у средњовековљу и звао Дебар. Само је Дебар са још мање шуме. Зато су потоци и бујице могли још више да излочу брда, те имате врло дубоке суходерине и мекане, без крша, урвине, какве ћете тешко где у другом крају наћи. Оне су особито у најближој околини испод Стогова. Идете преко висоравни, чини вам се да је лако проћи из села у село. Међутим, то треба на себи да осетите, то најбоље зна маска која вас носи. Не само после зимских снегова, него и после сваке јаче кише сељаци просецају нове путање да би пешике и с коњима могли проћи до млина или другог села. Имате по селима куће над таквим стравичним обронцима, да вам одмах мркне свест кад наниже погледате, па се у чуду чудите како жива душа има живаца да поред таквога понора пројаше слабу самарицу или чудљиву маску. Ето, то су вам дебаре, иако ону реч женскога рода не чух у једнини, осим имена за град – Дебар, који многи изговарају и Дебор. Дакле, од исте основе, од које је у Херцеговини постала реч дабар, за коју не знам где још живи, осим код Руса, као именица четврте врсте.

Према томе како ми је ова реч изговорена и објашњена, дебаре не значе шумовита места, шумовита заглауја, као што сам и сам мислио, него би значило оно што често крстимо планинчинама, сурдулинама, дубоким и оштрим обронцима, урвинама – најближе.

У РСАНУ као одредницу можемо наћи облик *дебра* ж заст. честар, шипраг (Бож. Г. 7, 131) – док управо Божовић у претходном примеру објашњава да дебаре не значе шумовита места, „као што сам и сам мислио, него би значило оно што често крстимо планинчинама, сурдулинама, дубоким и оштрим обронцима, урвинама – најближе“. Дакле, супротно ономе што се наводи у РСАНУ¹⁰ из Божовићевог извора, у овом путопису се даје другачија и доста опширна семантичка вредност онога што реч заправо означава, а са чијим се правим значењем не можемо упознати другачије већ посредством извора из прве руке.

Још један топоним са македонског подручја – *Кичево*, у путопису *Китин град*, указује на то да се ради о граду који је „нашега порекла и средњовековни, град Вукашинов и Марков“.

Кичево¹¹ – *Поред свега тога што је сасвим могућно да је код данашњег Кичева могла бити и каква римска војничка станица са тргом, Кичево је град нашега порекла и средњовековни, град Вукашинов и Марков. Прича није постала без основа. Било да је ту одређена баштина којој њиховој кнегињи, било становање њиховом војводи за овај крај. Вукашинова државина је сва измрежена оваким подесним тврђавицама, једнима као жупским средиштима, а другима као стратешким – одакле су се чувале жупе и бранили улазак у њих. Као на пример Девине Куле, које су на најосетљивијем месту за продирање у Порече. А име му је потпуно српско, звали га ми Кичево и изводили од кнегиње*

¹⁰ РСАНУ: *дебра*.

¹¹ Китин град, 189. и 191.

Ките или од китице, ките – пошто је градско брдо као каква кита – или Кичево, по турском изговору Крчова, према српско-турском окрчено поље...

И, што пада у очи, за време Турака тога није било. Сав град говори само српски.

– Како се говори у Кичеву, српски или бугарски? – питала изаслата турска комисија Ибиши-агу и његова ујака Хаџи-Хасана.

– Српски, ефендум!...

Ето, и по томе, Кичево – бабам-Кичеа!...

Уколико узмемо у обзир да лексема *кита* има прасловенско порекло, у шта се можемо уверити ако одредницу потражимо у Етимологијском речнику¹², онда је и онима који нису филолози по струци врло јасно да су и топоним, као и насељеници овог краја словенског порекла. Како Григорије Божовић наводи: „име му је потпуно српско, звали га ми Кичево и изводили од кнегиње Ките или од китице, ките – пошто је градско брдо као каква кита – или Кичево, по турском изговору Крчова, према српско-турском окрчено поље“. У РСАНУ, као једно од значења и као потврду онога што је изнео Божовић („пошто је градско брдо као каква кита“), проналазимо једну од многобројних семантичких вредности лексеме *кита*¹³ – покр. а. узвишење које се истиче у планинском масиву, вис; б. крајњи део нечега, врх.

У путописима *По Оливеровој деспотовини (Малешево)* Божовић се позива на етнолошка истраживања о Малешеву и Малешевцима Јеремије М. Павловића (1927):

Малешево¹⁴ – О Малешеву и Малешевцима написао је најпуну књигу Јеремија М. Павловић, пређашњи школски надзорник, Београд 1927. Он сасвим правилно називље крај тако а не турски скраћено „Малеш“. Премда је крај чисто српски, и премда овако име имају још три наша села (колико ја знам код Ђиљана, у Дреници и Острозубу) мислим да су криштење краја учинили још прастаринци, пре нашега доласка на Балкан, и да би реч „Малеш“ везана за ову жупу значила у преводу „Шумадија“, „Гора“, оно што значи арнаутски „Малесија“. Име је по свој прилици још илирско, или било арнаутско, кад су као чобани овамо дојављивали своја стада.

Ова топонимска структура више пута се понавља на нашој језичкој територији у истом или варирајућем облику, а Г. Божовић је у праву када констатује да топоним води порекло највероватније од трачке или илирске речи – „име је по свој прилици још илирско“ – јер нам управо то као потврду даје и Скок, који у свом речнику за област Малесију на Космету каже да су „турска и арнаутска брда око Скадра“, пореклом трачка или илирска реч *mal > „брдо“, „земља брђана“¹⁵.

Врло је интересантна семантичка вредност топонима *Ругово*. Када пише о планинској жупи Ругово и о Руговцима, Г. Божовић износи аутентична сведочења, данас бисмо рекли – информатора ареала који истражује. И управо су таква сведочења најдрагоценија истраживачима теренске лингвистике.

¹² sveslav. i praslav riječ (*kŷta) – 1. grančica sa lišćem = grana (Skok: kŷta).

¹³ РСАНУ: *кита*.

¹⁴ Малешево, 1289.

¹⁵ Skok: *Малесија*.

Ругово¹⁶ – *С леве стране Бистрице, високо изнад њена корита, испод Мокре је планинска разбијена котлина и на њој је насеље, Ругово...*

Срби ову планинску жупу називљу Ругово, Арнаути Ругова. Арнаути би хтели да је ово назвање арнаутско. Причају да је нека баба кад су њихови стари забасали у ову планинску пустињу узвикнула: „Ох, дјемте, јемте мбет ругаве!” (Ох, децо, остадосмо без пута!). Према томе ти арнаутски досељеници крстили крај са „Ругóва”, што би требало да значи „беспуће”. Међутим, ово је стара жупа и њено је име несумњиво српскога корена, јер и арнаутска предања говоре да су Арнаути наишли на пуста селишта још са ралима и јармовима по њивама, што је знак да су наишли после неке наше оријашке сеобе и бегства. Кад су села могла сачувати српска имена у већини, па добила српски облик и она која су по насељењу постала, онда је било још лакше да своје старо име сачува једна жупа, усред средњовековне наше државе и ту одмах изнад Пећке патријаршије. Ово потврђује и то што Руговци основно и главно село своје називљу – кад српски говоре „Стара Ругова” а кад арнаутски – „Ругова-и-моћме”, дакле тачно у преводу... Проф. Павловић ми је рекао да постоји у нас реч „ругови”, што значи стене које стрче из земље.

Божовић наводи две топонимске варијанте – *Ругово* и *Ругова*. Прва варијанта је српска, док је друга арнаутска, забележена са дугоузлазним акцентом на *о* и значила би „беспуће“. Ове две варијанте, али са краткосилазним акцентом, налазимо и у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Г. Елезовића.¹⁷ Међутим, да се ради о жупи чије је име српског корена потврђују и сами становници који, када о свом селу причају, називају га *Стара Ругова*, док би арнаутски превод топонима био *Ругова-и-моћме*.

У књижевном опусу Григорија Божовића прегршт је лексема, као и топонима оријенталног порекла, на шта указују нека већ објављена истраживања. Циљ овог рада није састављање речника или само ексцерпирање грађе, као што је напоменуто, већ издавање оних топонима о којима су забележена непосредна сећања самих становника или су посведочена у народном предању. У другом делу рада, издвојени су топоними турског порекла, чију је семантичку позадину предочио Григорије Божовић у својим путописима. У питању су следећи топоними, наведени азбучним редом: *Акова/Бијело Поље*, *Бирач*, *Даљан*, *Демир Хисар*, *Карадак* и *Колашин*.

У путописима насталим на путовињима уз Лим (*Затворени Мисир*), записано је да се у 17. веку јавља топоним турског порекла *Акова*, као њихова варијанта топонима *Бијело Поље*. То је заправо превод нашег именовања проистеклог из слике овог простора из периода процветалих белих рада. Божовић истиче да је семантичка вредност ове турске речи сјајно, блиставо, прозрочно више него бело. Уколико се ослонимо на његово добро познавање турског језика, онда заиста треба веровати Божовићу када каже да „одиста нема сјајнијега, блиставијега поља у нашој земљи. Само га треба видети на јасном летњем дану, било од Сутивана било од Бијелог Поља“.

Акова/Бијело Поље¹⁸ – *Тек кад се са последњега помола изнад села Сутивана погледа на раскошно белопољско поље, човеку постаје јасно зашто су Турци град Бијело Поље прозвали Акова. Реч је тачан превод нашега имена, или је ово опет буквалан превод турскога, пошто се овај град овако није звао раније од*

¹⁶ Ругово и Руговци, 540.

¹⁷ Елезовић (II, 184).

¹⁸ Затворени Мисир, 633.

17. века. Прва половина турске речи значи одиста бело, отворено, али још ближе сјајно и блиставо, прозрочно. Према томе је „Акова” не буквално „Бело Поље”, но несумњиво више „сјајно” или „прозрачно поље”....

Јер одиста нема сјајнијега, блиставијега поља у нашој земљи. Само га треба видети на јасном летњем дану, било од Сутивана било од Бијелог Поља.

Постојбина Бирчанин Илије представља запис који чува народно предање о настанку имена босанске жупе. У основи овог топонима управо је прилог *бир*, који постоји у Скоковом речнику као одредница – прилог чија је основа турског порекла (одједанпут, одмах)¹⁹. По народном предању, како наводи Божовић, порекло овог топонима управо се везује за прилог *бир* – „Бир дођосмо, бир их позвасмо – бир пођоше, свијетли царе.”

Бирач²⁰ – У овом су крају Босне четири наше изразите, и посебно карактеристичне жупе: Бирач, Лудмер, Осат и Семберија.

Гласитој постојбини Бирчанина Илије и Хаџи Милентија народно предање овако објашњава порекло имена. Вратио се цару Лазару гласник који је Босну позивао на бој на Косово. „Дођосмо, царе у Осат. Кад они сви отишли по мајсторији, да се једва нађе само шеснаест копљаника” – „Да бог да мајстори увијек били!” – одговорио цар. „Кад дођосмо у Бирач, а оно Бирчаџи, косе и жању. Бир (бирде, одједном) дођосмо, бир их позвасмо – бир пођоше, свијетли царе”... – „Бир вазда били!” – благословио цар и отуда и назив крају, од цара остали – Бирач...

У путопису *Тржиште Дримкола* веома јасно и очигледно долази до изражаја Божовићево познавање турског језика, где нам он врло подробно објашњава порекло и значење топонима у Струги на Охридском језеру. У питању је место које је познато по ловишту риба, углавном јегуља. Како се наводи у тексту, постоји више оваквих места у околини Струге, али се само ово зове *Даљан*. Топоним *Даљан* је управо превод речи *Струга*, а у дословном преводу са турског значило би „погибија змије-рибе”, што на турском опет означава јегуљу. Овакву семантичку спецификацију потврђује и РСАНУ²¹.

Даљан²² – Занимљиво је што се и место у Струги, где се зауставља и хвата јегуља зове *Даљан*. Тако изговарају и Турци, и Срби, и Арнаути, и Цинцари. Најприродније би било да је то италијанска реч за ловиште рибе и да је она дошла с мора. Међутим, око Струге има више места где се лови риба па се сва она зову без изузетка „ловишта”, а само ово „даљан”. Опет, Арнаути би хтели да је ово њихова реч која би управо значила „устава”, преграда где се риба зауставља и лови или излаз, пролаз, *струга*. Према томе „Даљан” би био превод „Струге”, или обратно, како би Арнаути хтели – да смо ми њихову реч „даљан” превели са нашом „струга”. Но, кад се зна да је турска држава увек ово ловиште јегуља држала непосредно у својим рукама и ту јој био царински

19 Као прилог значи у народној pjesmi „odjedanput, istom”. I као veznik dolazi u narodnoj pjesmi, opetujući se u drugoj rečenici u značenju „čim, odmah” (Skok: *бир*).

20 Постојбина Бирчанин Илије, 1052–1053.

21 Даљан м (тур. *daľan*) покр. преграда од коља, пружа, дирека и сл. на реци или језеру која служи за хватање риба; устава, брана уопште (РСАНУ: *даљан*).

22 Тржиште Дримкола, 336.

чиновник, и овај назив је њихов, јер кад се реч „даљан” потражи у турском језику и рашичлани, буквално излази овако: „погибија змије-рибе” (а тако се турски зове јегуља) значи ловиште јегуље.

Бројним примерима са македонског ареала придружује се и топоним *Демир Хисар*, и врло је очигледно да је турског порекла. Односи се на брдо изнад Битоља у Македонији и у преводу са турског значило би железни, гвоздени град. Из овог сачуваног записа о македонској жупи о којој говоримо, можемо добити информацију да је добила име по тврђави краља Вукашина. Показује се да ни одређивање имена нимало није случајно и да су главне особености људи овог краја за време турске владавине утицале да оно у правом смислу буде препознатљиво као гвоздени, тврди град. Одредница *демир*²³ у РСАНУ потврђује да је порекло турско, као и семантичку вредност израза.

*Демир Хисар*²⁴ – Од села Градишта, изнад којег је градска развалина, по народном причању опет град Александра Македонског, Црна скреће више на север и одатле управо почиње Демир Хисар, који се завршује горе на изворишту реке. У Македонији као жупе постоје два Демир Хисара, онај изнад Сереза и овај на Црној. „Демир Хисар” значи железни град, тврди град. Тако је ова жупа прозвана по средњовековном граду Железнику, на једном брду више данашњег села Железника, на самом извору Црне. Тај Железник је био тврђава краља Вукашина и његово главно железно рудниште, које су и Турци искоришћавали. По својем држању и по људима које нам је давала, ова жупа је одиста под Турцима била наш гвоздени град.

Можемо рећи да је опште позната реч турског порекла управо реч *кара*, и да се значење те лексеме у већини случајева везује за означавање црне боје. Међутим, Божовићево је мишљење да Турци употребљавају другу реч за овај придев. Лексема *кара* свакако има и поменуто значење, али се у грађи коју смо издвојили везује или за значење љут или за нешто што је „нај” или изнад свега. У том контексту, можемо поредити Карађорђа, Карадак/Карадаг²⁵ и карасевдах, те би Црни Ђорђе био Љути Ђорђе, онај који је једини, „мимо сваког другог Ђорђа“, карасевдах – „севдах над севдасима“, а Карадаг би било пренесено значење Црне Горе, то је јединствена гора – „црна за освајаче по отпору њених синова; црна по многим и тешким погибијама кроз векове; црна по љутим патњама њена становништва.“ Према наводима А. Шкаљића, *Турцизми у српскохрватском језику*²⁶, топоним Карадаг, у значењу Црна Гора, потиче од две турске речи *кага* (црн) и *даг* (гора, планина). Такође, и РСАНУ потврђује да је порекло топонима Карадаг турско (*Karadağ*)²⁷.

23 Демир м (мн. демири, ређе демирови) (тур. demir) заст. и покр. 1. гвожђе, железо (Вук, Рј.; Шкаљ. А. 1), (РСАНУ: *демир*).

24 Железник краља Вукашина, 1394.

25 Скок наводи следеће топониме: Кара-Бунар, Каракаја (село, Босна), Карабурма, Кара Поток; Карадаг = Карадак (Космет) „Црна Гора и западни дио округа рудничког“, одатле на –ли Карадаглија м (народна песма) = Карадаклија (Космет) „Црногорац“... (Skok: *кара*)

26 Škaljić 1966.

27 1. м Карадаг. а. турски назив за Црну Гору; б. у атрибутој служби: карадашки, црногорски; 2. м планина Скопска Црна гора; 3. м (Карадаг, -а и Каратка) западни део некадашњег рудничког округа; 4. Презиме (РСАНУ: *Карадаг*).

Карадаг²⁸ – Доиста голо, црно кршевље је Црна Гора. Сиромашно станиште љуте сиротиње. Али и Карадак. Нису Турци Вожда прозвали Карађорђем што је био црн у обичном значењу те речи. За тај наш придев Турци имају другу реч и њу увек дају. Реч кара значи љут, значи нешто што се јавља у највећој мери, значи „над” или „нај”. Према томе Вожд био би Љути Ђорђе, Ђорђе мимо свакога другога Ђорђа, као што је кара-севдах раван „севдаху над севдасима”. Слично је значење и имена Карадаг. Није то у обичном но у преносном смислу Црна Гора. Љута је то Гора, гора неслична другим планинама, другим покрајинама. Гора је то мимо све друге горе. Црна за освајаче по отпору њених синова; црна по многим и тешким погибијама кроз векове; црна по љутим патњама њена становништва.

Три нахије и један град – заједничко им је име. При помену топонима *Колашин*, често настаје забуна на коју се област односи. Да ли на нахију која се простире од планине Сињајевине до Мојковца и која је по имену Колашин познатија по граду на Тари који носи то име, да ли на област између Беласице, Таре и планине Лисе или се пак односи на ареал између Рожаја и Косовске Митровице? Све три области номиноване су топонимом Колашин, прва као Горњи, друга као Доњи или белопољски и трећа као Стари (по Гопчевићу и Цвијићу) или Ибарски²⁹. Постоји мишљење да је прва тако именована област она на горњем Ибру³⁰, а потом се поменути именословни образац појављује у још два наврата на једној језичкој територији. У тумачењу постанка овог топонима, Григорије Божовић као Колашинац (Придворица, Ибарски Колашин) даје претпоставку да се у основи налази реч турског порекла *кол*, која у основном значењу упућује на чету и територију са које се чета купила. Он, затим, напомиње да се заповедник те чете називао *колагаси*, *коласи*, *колас*. Г. Елезовић потврђује семантичку вредност ове именичке ознаке³¹, а такође наводи и Колашин као одредницу. Као још једну потврдну Божовићеве претпоставке наводимо мишљење А. Шкаљића³² да је Колашин капетанија према тур. *kolas*, *kolağasi* – капетан прве класе, што уосталом и сам Божовић записује како су се у Србији, па и у Црној Гори, срезови називали капетанијама. Такође, и РСАНУ садржи и одредницу *кол*³³, као и *колага*³⁴, које потврђују све већ речено.

Колашин³⁵ – Због самога имена. Јер у нашој земљи постоје три нахије и један град под једним истим именом Колашин. Град Колашин на Тари основали су Турци у XVII веку: основали га „Колашиновићи”, Колашинци, дакле, из те околине. Према томе Колашин као нахија била би долина од Сињајевине до Мојковца, која обухвата ујзе жупе Липово, Речице и Поља на Тари. Обично је сваки човек из ове околине по околним крајевима називан Колашинцем, премда

28 Данашње чојство, 290.

29 Лутовац 1954, 62–66.

30 „који су и Гопчевић и Цвијић назвали Старим Колашином, по свој прилици због тога што су им стари људи тако рекли, јер по неком тамном предању то би био основни Колашин, први Колашин, од кога су се после тако развила и прозвала и она два друга.“ (Белопољски Колашин, 644)

31 Елезовић (I, 302) наводи: *колас* и *коласија* м. у тур. војсци официрски чин, помоћник мајора.

32 Škaljić 1966.

33 кол м (тур. kol) заст. и покр. стража, патрола, стражар (РСАНУ: *кол*).

34 колага м (тур. kolağasi) ист. војни чин у царској турској војсци а. крилник у јањичарској војсци (Шкаљ. А. 2). б. чин између јузбаше и бимбаше (РСАНУ: *колага*).

35 Белопољски Колашин, 643–644.

не и крај у толикој мери, осим самога града. Уосталом по свој Старој Србији примљено је било име „Колашинац” обично за муслиманина из овога краја. Овај се крај у последње доба почео звати и Горњим Колашином, али по свој прилици само из навреле потребе да име најближезначи ту а не другу околину. – Јер одмах иза њега на североистоку, преко Таре, налази се још један Колашин, и то између Беласице, Таре и планине Лисе: од Лима где увире Љубовића, на до близу Краљеве Горе у пјеваљском срезу. То је белопољски или Доњи Колашин, назван тако Црногорцима у новије време, да би од њега разликовали свој. Међутим, још нерашичињена ствар, сами мештани, Колашинци, свој крај слабо тако називљу, иако је управо техничко, гласито и врло акцентовано име „Колашинац” баш свуда унаоколо, до Доњег Ибра и до Косова, везано за човека из ове жупе: најљући муслиманин нашега рода, највећи наш историјски Ђерђелез је овај Колашинац. Ни турска администрација није имала ово име, него је жупу називала Вранешем, по реци Вранишци, и по средишњој котлини целе нахије – Вранешу.

Ваљда због тежка гласа, тек ни мештани муслимани нису ни често ни радо изговарали име Колашин но највише Вранеш. – И најзад, постоји на горњем Ибру још трећи Колашин, онај између Рожаја и Митровице, који су и Гончевић и Цијић назвали Старим Колашином, по свој прилици због тога што су им стари људи тако рекли, јер по неком тамном предању то би био основни Колашин, први Колашин, од кога су се после тако развила и прозвала и она два друга. Међутим и овај се, мој Колашин, зове само тако а не и „старим”, јер му је само такво име живо и у употреби и на месту и унаоколо.

Нити могу овом приликом, нити ми је тежња да дајем одговор, но само бих хтео да на ово питање подстакнем стручњаке и позваније од себе. Само неколико наслућивања да би они боље напали на траг и истину. – Како је постало име Колашин? Ибарски Колашин и службено је под Турцима био дељен на четири кола, на четири кнежине. Татарско-турска реч „кол” значи чету и територију са које се чета купила. Четом и његовом територијом заповедао је колагаси, коласи, колас, како смо ми обично називали турскога четнога заповедника, капетана. Према томе име Колашин постало је на овај начин и требало би да означаје једну нахију, једну капетанију, како је то раније чинила Србија, па и Црна Гора, називајући своје срезове капетанијама све до послетка. Мислим да греше они који доводе име Колашин од презимена „Колашиновић”, јер ће бити да ово пре означава становника пореклом из Колашина, пошто се у споменицима помињу као Колашиновићи и Турци и један владика (у старој морачкој цркви). Још нешто. Професор Глиша Елезовић је у својим истраживањима наишао на некога пашу и војсковођу Колашајина, који је столујући неко време у Вучитрну држао под својом управом Нови Пазар и „све на западу до которских страна”, те, ако је то тачно, и сва три Колашина.

Писци документарних путописа поред личних импресија и размишљања излажу и историјске чињенице, приказују људе и њихове обичаје. Григорије Божовић као путописац и приповедач иде корак даље у исписивању страница посвећеним описима Косова, Метохије и Старе Србије, и документарним поступком уводи догађаје чији је сведок био, имена људи са којима је био у контакту, топониме са којима се на тим путовањима сусретао... Захваљујући његовим путописно-репортерским записима, ми смо у стању да на одређени начин реконструисамо многе језичке сегменте. Овај

прилог обради топономастичке грађе доприноси сагледавању многих семантичких аспеката топонимских структура, скривених на први поглед. Тако су, на пример, расветљени термини, који су сачувани у топонимима, а више нису део лексики народних говора, па самим тим су и нејасне семантичке садржине (*бабуи, дебра, ругово, кол, колас* итд.).

Семантички аспекти ексцерпираних топонима базирају се на два основа – на лингвистичким сазнањима које је поседовао сам писац и на народним предањима крајева у којима се топоними јављају. Семантичка основа је надограђивана подацима и потврдама релевантних речника и неких сродних научних текстова. Оваква обрада топономастичке грађе пружила нам је увид у апелативну лексику, пре свега, чијом су онимизацијом настале издвојене топонимске структуре. Поред трагова словенских облика, с обзиром на вишевековни језички контакт, неизоставни су и они турски. Међутим, ако се осврнемо на области поменуте у овом раду из периода средњег века, јасно је да „сачувани историјски извори из времена српске средњовековне државе и турски извори петнаестог века сведоче о томе да је антропонимија и топонимија на Косову већином српског порекла, од речи општесловенског порекла.“³⁶

Истраживањем и мало дубљим задирањем у књижевно дело Григорија Божовића, између осталог, долазимо до ономастичких сазнања до којих иначе не бисмо дошли другим путем. У његовим путописним и приповедним текстовима убележена су сведочанства многих људи из неких давних времена о именовању насеља и места, и тако сачувана и отргнута од заборав. А нама остављена као дар и привилегија да се дотакне оно што можда јесте заборављено, али што је могло бити неопажено и ишчезло.

Извори

„Бабушје и Бабуши“ (По Старој Србији), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 770–773.

„Белополски Колашин“ (По постојбини Муја и Алила), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 643–647.

„Данашње чојство“ (Са седла и самара (1930)), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 290–293.

„Дебарске урвине“ (По Дебарским дебрима), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 1401–1404.

„Железник краља Вукашина“ (Прилеп и околина), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 1392–1395.

„Затворени Мисир“ (Уз Лим), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 633–636.

„Китин град“ (Чудесни кутови (1930)), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 188–194.

„Малешево“ (По Оливеровој деспотовини), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 1286–1289.

„На Врутку“ (Чудесни кутови (1930)), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 168–172.

„Постојбина Бирчанин Илије“ (По Босни), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 1052–1055.

36 Грковић 2006, 43.

„Ругово и Руговци“ (По руговској клисури и Метохији), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 539–542.

„Тржиште Дримкола“ (Урезане истине (1930)), у: Григорије Божовић, *Путописи*, Београд, Завод за уџбенике, 2016, 334–337.

Литература

Бојовић Манић, Јована, Бојовић, Снежана (2016): *Библиографија радова о Григорију Божовићу*, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина.

Бојовић Манић, Јована (2016): „Језичка слика света и друштвеног статуса у приповеци *Два падишахова роба* Григорија Божовића“, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава*: тематски зборник од водећег националног значаја (уредник Срђан Словић), књ. 1, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 41–47.

Грковић, Милица (2006): „Имена места и људи на Косову и Метохији у средњем веку“, у: *Срби на Косову и Метохији*: зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митровици, Београд: САНУ, 43–51.

Елезовић Г. (1932): *Речник косовско-метохијског дијалекта 1*, СДЗБ IV.

Елезовић Г. (1935): *Речник косовско-метохијског дијалекта 2*, СДЗБ V.

Јовић, Душан (1992): „Људи и њихов језик у делима Григорија Божовића“, у: *Баштина*, св. 3, Приштина: Институт за српску културу, 9–22.

Лома, Александар (2013): *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљању старосрпског топономастичког речника и бољем познавању опитесловенских именословних образаца*, Београд: САНУ.

Лутовац, Милисав (1954): *Ибарски Колашин. Антропогеографска истраживања*, Српски етнографски зборник, књ. LXVII, Београд: Српска академија наука.

Микетић, Сања, Микетић, Драган (2016): „Топоними турског порекла у приповеткама Григорија Божовића“, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава*: тематски зборник од водећег националног значаја (уредник Срђан Словић), књ. 1, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 21–39.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ 1–19*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–2014.

Skok, Petar (1971): *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskog jezika I*, Zagreb: JAZU.

Skok, Petar (1972): *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskog jezika II*, Zagreb: JAZU.

Skok, Petar (1973): *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskog jezika III*, Zagreb: JAZU.

Урошевић, Атанасије (1980): „Издајство косовских Бабушана“, у: *Народна књижевност Срба на Косову и Метохији*, Приштина: Јединство, 55–61.

Škaljić, Abdulah (1966): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Jovana Bojović

**SEMANTIC ASPECTS OF TOPONYM STRUCTURES IN THE LITERARY TEXT
OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ**

The paper deals with the analysis of the toponyms found in the literary text of Grigorije Božović, or to be more precise, only those toponyms whose semantic transparency was tried to be explained and proved by the writer himself by sharing the findings he came up with and the testimonies which today represent a real dialectical treasure. Since travelogues are documentary forms, they represent a significant source of historical, ethnographic and other kinds of data, while the material collected for the purposes of this research represents an evident indicator of the significance of toponyms in illuminating the historical development of many segments of the language. The research was primarily focused on the toponymy and microtoponymy of Slavic origin, that is, Slavicized forms of the names of populated places, as well as a large number of toponyms of Turkish origin that were also encountered in collecting the research material. On the basis of Grigorije Božović's travelogue and report writings, one may be able to reconstruct many segments of the language in a certain way and reach the hidden layers this part of the lexicon contains in itself.